

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДО НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ

- и доп. – М.: Просвещение, 1992. – 224 с.
15. Максимов В.Г. Педагогическая диагностика в школе: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр Академия, 2002. – 272 с.
16. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник. У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І. Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. – К., 1997. Ч.1. Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с. Ч. 2. Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.
17. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті // Педагогічна газета. – 2001. – № 7 (85) липень.
18. Нісімчук А.С. та ін. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К., 2000. – 368 с.
19. Освітні технології навч.-метод. посібник / О.М.Пехота та ін.; За ред. О.М.Пехоти. – К., 2003. – 255 с.
20. Педагогический поиск / Сост. И.Н.Баженова. – М.: Педагогика, 1988. – 544 с.
21. Подласый И.П. Диагностика и экспертиза педагогических проектов. – К., 1998.
22. Попова О.В. Развитие инновационных процессов у средних загальноосвітніх навчально-виховних закладах: Дисерт. і автореф.... докт. пед. наук. – Х., 2001.
23. Подымова Л.С. Подготовка учителя к инновационной деятельности. – М., 1995.
24. Реабілітаційна педагогіка на рубежі XXI століття: Наук.-метод. зб. у 2-х ч. / Ред. рада: В.М.Доній (голова), Г.М.Несен (заст. голови), І.Г.Єрмаков (науковий редактор) та ін. – К., 1998. – Ч. 1. – 320 с.; Ч. 2. – 520 с.
25. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
26. Шевцов І.Г., Козлова О.Г., Харламов Ю.І. Учителю про педагогічні інновації: Навчально-методичний посібник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2001. – 60 с.
27. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогических инноваций: Опыт разработки инновационного процесса в образовании. – М., 1991.

Ігор Туманов, професор кафедри ландшафтної архітектури

Львівського національного лісотехнічного університету України,
професор кафедри культурології та українознавства,
кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, доцент
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДО НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ

На матеріалах психології художньої творчості обґрунтовується значущість дії психологічних механізмів на розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців мистецьких професій, виявляються особливості впливу складових цих механізмів як на процес цього розвитку, так і на якість навчання в цілому. Визначається значущість психологічних настанов, як таких, що зумовлюють активізацію розвитку творчих здібностей до обраного виду мистецької діяльності.

Постановка проблеми. Будь-яка учнівська робота, створена в процесі навчання мистецтву, це результат продуктивної діяльності майбутнього фахівця. Діяльність ця уособлюється з результатами навчання рисунка, живопису, скульптурі – базовими дисциплінами підготовки фахівців мистецьких професій. Основний характер

продуктивної діяльності при виконанні завдань з цих дисциплін – робота з натури. Метою і результатом її є розвиток творчих здібностей студентів.

На сьогоднішній день існує чітке розуміння того, що розвиток творчих здібностей неможливий без урахування психологічних

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДО НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ

механізмів, що зумовлюють протікання процесу. Від того чи іншого їх скерування залежить результативність навчання. Актуальним стає вивчення складових цих механізмів, їх змісту, дії та взаємодії. Проблемою – раціональне, на науковій основі використання можливостей психологічних механізмів у процесі підготовки фахівців творчих професій.

З нашої точки зору розв'язуватися ця проблема повинна на підставі вже існуючого як світового, так і вітчизняного досвіду застосування наукового підходу до процесу навчання.

Науковий підхід до процесу навчання мистецтву з урахуванням досягнень психології почав набувати значущості вже у 90-х роках минулого століття, тобто в умовах колишнього Радянського Союзу. У цей період з'являються методичні праці, які сприяють практичному застосуванню досягнень психології до процесу становлення фахівців мистецьких професій. Саме в цей період набувають популярності: підручник "Психология" В. Кузіна (1982), навчальні посібники "Формирование графического художественного образа на занятиях по рисунку" Л. Медведева (1986), "Психология восприятия и искусство плаката" П. Кудина (1987), "Развитие творческих способностей на занятиях академическим рисунком" В. Зінченко (1996) тощо.

Саме ці роботи сприяли усвідомленню того, що рисунок, живопис, скульптура як дисципліни спеціальної підготовки вимагають розвитку спеціальних якостей творчих здібностей, а звідси і спеціальних сприйняття і мислення – складових цих якостей. Пов'язано це з тим, що розвиток творчих здібностей людини, яка поступила на навчання, має певні особливості, оскільки це сприйняття і мислення майбутнього художника.

"Сприйняття художника значно відрізняється від сприйняття будь якої людини, не пов'язаної з образотворчою діяльністю. Відрізняється воно за характером протікання і набуває форми, згідно з якою його прийнято називати художнім сприйняттям.

Мислення художника так само відрізняється від мислення звичайних людей. Відрізняється воно здатністю оперувати образами сприйняття, уявлення, уяви з включенням почуттів, емоцій, переживань. На цій підставі це мислення визначається як образне мислення" [4, 86].

Оскільки діяльність у навчанні рисунку, живопису, скульптурі спрямована, зрештою, на створення художнього образу в матеріалі, відповідного тому або іншому виду мистецтва, вона прямо стосується творчості, а звідси і

художнього сприйняття та образного мислення – властивостей психіки. Властивості ці, і є складовими загальної структури творчих здібностей.

Згідно з визначенням психологів творчий характер діяльності художника базується на функціях свідомості і підсвідомості (несвідомого). Ці функції в сукупності і зумовлюють його продуктивну діяльність. На цій підставі, в процесі навчання мистецтву психолог В.П. Зінченко пропонує виходити з "...трьох основних етапів, евристичних фаз людської діяльності: отримання інформації, її розумової обробки, формалізації результатів" [4, 86].

В образотворчому мистецтві, враховуючи його специфіку і термінологію, ці фази можуть бути визначені як враження від сприйняття, переробка матеріалів вражень за допомогою мислення і фантазії в художні образи, формоутворення і безпосереднє зображення. Саме вони визначають характер творчо-продуктивного процесу в художній діяльності.

Таким чином, продуктивна діяльність майбутнього художника буде ґрунтуватись на трьох складових структури художніх здібностей: 1) художньому сприйнятті; 2) образному мисленні; 3) зображенні, як "формалізації результатів".

Процес діяльності в академічних рисунку, живопису, скульптурі неможливий без усебічного сприйняття предметів зображення, їх вивчення і аналізу. Неможливий він і без образного мислення, яке, так само як і сприйняття, є підґрунтям для створення художнього образу.

З мистецької практики відомо, що художні образи як наслідок сприйняття і мислення і як підсумок творчої діяльності художника, поділяються на образи сприйняття та уявлення. "В психології визначені наступні властивості образу сприйняття: константність, цілісність, структурність, наочність і властивості образу уявлення: узагальненість, фрагментарність, вибірковість, схематичність, абстрагованість та деякі інші" [2, 21 – 22]. Їм відповідають індивідуальні властивості сприйняття і властивості механізму уявлення.

Процеси художнього сприйняття однієї і тієї ж навчальної постановки можуть викликати (і викликають) у студентів різні враження, відчуття, переживання. За визначенням психолога А.Н. Леонтьєва, набувають "особливого значення". І дійсно, відбір матеріалу для зображення з самої природи часто виявляється різним. В одних випадках це стилістика, образність, у інших – конструкція, об'єм, у третіх – живописність, графічність і т.п. На цій підставі

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДО НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ

шляхи до розвитку творчих здібностей необхідно починати з урахуванням особливостей процесу сприйняття.

Образи сприйняття є результатом активного пізнавального процесу з початковою орієнтацією на реалістичне, об'ємно-просторове зображення.

Під час роботи з натури проявляється значущість відчуттів. Окремі відчуття несуть інформацію про властивості предмета, його якості і певною мірою – структуру. Структура предмета відображається у комплексі відчуттів. “Якщо говорити про інформацію, яку одержує художник в результаті відчуттів і сприйняття, то тут треба враховувати, що найбільш об'єктивні за характером отримання інформації – відчуття. Вони відкривають об'єктивну істину, але разом з тим не зводяться до механічного віддзеркалення зовнішніх властивостей предметів” [4, 89].

Відомо, що один і той же предмет може викликати у художника різні відчуття. Це пояснюється, як правило, фізіологічними і біохімічними змінами в органах чуття. Якщо це не відхилення від норми, то причина в емоціях і настановах, що існують на рівні свідомості та підсвідомості. Художнє сприйняття індивідуальне і суб'єктивне, але саме воно сприяє художньому пізнанню світу, розв'язанню завдань образотворчого мистецтва.

Образи уявлення як форма чуттєвого віддзеркалення світу ще більше суб'єктивні. Проте образи уявлення в реалістичному мистецтві максимально “олюднені”, тобто несуть у собі вплив, ставлення художника до предметів, до навколишнього світу.

Можливість оперувати формами, що зображуються, на рівні уявлень дозволяє комбінувати, складати, творити. Пам'ять та уява, що беруть участь у формуванні уявлень художника дозволяють йому створювати узагальнено-абстрагований образ. У зв'язку з цим, на основі уявлень народжуються образи-композиції, образи-символи.

Позаяк в основі академічного зображення з натури лежать процеси сприйняття, у студентів є можливість створення образу і на основі уяви.

Образи уяви – це форма відтворення натури з пам'яті.

Усі три форми відтворення (відображення) об'єкта зображення використовуються художниками і тому їх використання можливе (а скоріше необхідне) і в умовах навчального процесу. Але саме тому, що домінуючим є процес сприйняття, основним результатом цього сприйняття є об'ємно-просторове зображення. У своїй основі це специфіка зображення з натури –

чи це рисунок, живопис або скульптура (в даному випадку ліплення) в умовах навчального процесу. Активізація сприйняття під час занять рисунком, живописом, скульптурою сприяє розвитку творчих здібностей студентів. Важливим стає те, що розширення діапазону чутливості і художнього сприйняття пов'язано з розумовою діяльністю, з мисленням художника і, таким чином, зумовлює значні можливості для розширення пізнання.

Психологи, аналізуючи мислення людини з позицій загальної психології, відзначають, що та “...картина світу, яку дають нам органи чуття, необхідна, але недостатня для глибокого, всебічного пізнання предметів. У ній майже нерозчленовані найскладніші взаємодії різних предметів, подій, явищ, їх причин і наслідків, переходів одного в інше. Розплутати цей клубок залежності і зв'язків, який виступає у нашому сприйнятті у всій своїй барвистості і безпосередності, просто неможливо за допомогою лише чуттєвого відтворення предметів” [1, 323].

У наш час, завдяки цілій серії нових відкриттів у галузі фізіології і психології, вчені прийшли до висновку, що процес людського сприйняття багаторівневий. Розуміння цього має надзвичайне значення для формування професійних якостей художника. Суть у тому, що дуже часто під час сприйняття в роботу вступає логічне мислення, перетворюючи його на цілеспрямоване спостереження. Отже, можна стверджувати, що в результаті сприйняття уявлення про сприйманий об'єкт доповнюється інформацією з числа образів, отриманих у процесі більш раннього досвіду, зі спостережень аналогічних або таких же предметів. “Сприйняття, таким чином, швидше схоже не на сліпе копіювання дійсності, а на творчий процес пізнання, в якому, мабуть, як і у будь-якій творчості, присутні елементи фантазії і несвідомого” [3, 440]. Вирішальне значення у момент такого сприйняття має настанова свідомості, яка виконує роль своєрідного керівника, регулюючи процес спостереження. Сама ж настанова багато в чому залежить від загальної спрямованості процесу навчання.

У цілому ж, аналізуючи роботу художника (а в даному випадку майбутнього художника), враховуючи, що, творчий процес складається у художників неоднаково, ми можемо виділити самі загальні, етапні моменти в роботі зі створення художнього образу. Це – сприйняття, аналіз, народження задуму і його втілення у певному матеріалі.

Активізація художнього сприйняття в цілому повинна бути спрямована на виховання образного бачення, здібності студентів оперувати художніми

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДО НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВА

чинниками в свідомості. І тут здійснюється більше, ніж проста “постановка ока” графіка, живописця, скульптора. Розвиток сприйняття треба розуміти як завдання з виховання професійних якостей художника, від яких значною мірою залежать характер роботи і рівень розвитку його здібностей. Художнє сприйняття студентів пов’язане із загально-художньою підготовкою, розвитком естетичного смаку. Тому повинна бути здійснена принципова перебудова завдань сприйняття. Повинна актуалізуватися і перейти в потребу здатність не просто бачити, спостерігати, але, спостерігаючи, оцінювати, кваліфікувати і представляти побачене в матеріалі даного мистецтва.

На цій підставі можна стверджувати: сприйняття з метою зображення – найважливіша умова роботи з природи на академічних заняттях. Образи сприйняття спільно з образами уявлення є для студентів основою створення навчально-творчих робіт. Вони зумовлені властивостями самого сприйняття, рівнем його розвитку і можливостями візуального мислення студентів. Водночас необхідно зазначити таке: незважаючи на твердження психологів, що сприйняття людини цілісно, наочно, узагальнено, спостереження показують, що сприйняття студентів у ході малювання, виконання живописних і скульптурних робіт часто вибіркове, що може привести до дроблення та випадковості. Тобто випадковість у процесі сприйняття навчальної постановки студентами може проявлятися в тому, що вони бачать лише окремі її якості. Самостійність та індивідуальні якості сприйняття студентів не гарантують їх від помилок у процесі спостереження. Під час навчання рисунку, живопису, скульптурі педагоги повинні враховувати індивідуальні властивості сприйняття студентів, щоб допомогти їм повніше уявити ті образи, які виникають в їх свідомості.

Здатність специфічного сприйняття для мети зображення і самого зображення, що формується, позитивно впливаючи на характер роботи студентів, роблячи її більш творчою. Змінюються особистісні настанови, створюється індивідуальна система цінностей. Здатність сприймати цілеспрямовано в результаті стимулює розвиток спеціальних творчих здібностей студентів. Вплив же на ці особистісні настанови надає, як ми вже відзначали, загальна спрямованість процесу навчання.

Враховуючи вищевикладене, підкреслюючи значення настанов у процесі навчання мистецтву відзначимо, що для розвитку творчих здібностей майбутнього художника і здійснення художньо-

продуктивної діяльності мають психологічні настанови, що діють на різних рівнях свідомості і несвідомого. Настанови на рівні свідомості існують прості і складні.

Прості – це і вибір формату для створення зображення, і образотворчих матеріалів, і звичного положення щодо зображуваної природи, тобто найпростіші настанови свідомості. Складні – це, перш за все, ціннісні орієнтації індивіда: естетичний смак, культура, соціальні умови і ін. Настанови на рівні підсвідомості відносять до підсистем несвідомого і визначають як стан готовності людини до активних дій у відповідній ситуації, як схильність до певної активності. Характерно, що ті й інші настанови формуються завдяки цільовим педагогічним настановам.

Цільові педагогічні настанови визначають спрямованість психологічних настанов свідомості і підсвідомості. Цільові педагогічні настанови в умовах навчання академічним рисунком, живописом, скульптурою призначені орієнтувати студентів на рівень потреб, на ті або інші дії. Вони пов’язані з характером навчально-творчої діяльності, роблять її або пізнавальною, або навчальною, або творчою, або такою, яка поєднує всіх разом. Настанови, сформовані під час навчання у вищих навчальних закладах, залишаються на довгі роки і є своєрідною системою орієнтації та поведінки. Вказане підкреслюється, бо популяризуючи творчий підхід до виконання академічних завдань, ми орієнтуємося на настанову творчого використання загальних законів та закономірностей мистецтва.

Розвиток здібностей залежить від рівня естетичних потреб. Естетичні потреби займають особливе місце завдяки тому, що органічно пов’язані з іншими потребами та інтересами людини. Формуванню естетичних потреб належить важлива роль у справі гармонійного виховання і розвитку творчих потенціалів студентів художніх спеціальностей, оскільки між естетичними потребами і здібностями існують закономірні зв’язки.

Розвиток естетичних потреб означає затвердження форм самореалізації особистості, розкриття її творчих потенціалів. Тому слід розглядати естетичну потребу перш за все як потребу в художній творчості.

Виявивши структуру складових комплексу психологічних чинників, що сприяють розвитку творчих здібностей, показавши послідовність їх проявів у процесі здійснення продуктивної діяльності творчої особистості, ми можемо зробити наступні висновки.

Усі психічні процеси, пов’язані з розвитком

